

СИСТЕМНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТИПУ І ТЕМПІВ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Розглянуто проблеми суспільної вартості економічного зростання в умовах підвищення капітало- та фондомісткості виробництва. Обґрунтовується необхідність створення господарського механізму, який інтегрує мотиви і стимули інноваційного типу інвестиційного процесу.

The problems of social cost of economic growth in the circumstances of capital and funds capacity rise are regarded. The necessity of creating the economic mechanism which integrates motives and stimuli of investment process innovative type is substantiated.

Ідея прискореного економічного розвитку, підвищення темпів економічного зростання стає імперативом часу. А це примушує шукати відповідь на запитання: чи вільно суспільство у виборі типу економічного розвитку та темпів зростання? Які темпи зростання бажані і які можливі?

За розрахунками вітчизняних економістів за умови 6 % середньорічного приросту ВВП він зможе досягти рівня 1993 р. за 15 років [1, с. 290]. За останнє десятиріччя відбулись суттєві зміни економічних пропорцій: падіння виробництва не супроводжувалося відповідним виведенням з економічного обороту застарілих та зношених основних фондів. Зросла капіталомісткість виробництва. За таких умов економічне зростання потребує все більше інвестиційних ресурсів, все більш дорогими стають інвестиційні програми. Співвідношення темпів зростання ВВП з часткою інвестицій у ВВП, тобто коефіцієнт ефективності накопичення, і покаже, яку частку ВВП суспільство має спрямувати на інвестиції, щоб одержати відповідне економічне зростання [2, с. 163]. Більш розвинені країни сплачують за кожний відсоток приросту ВВП більшою часткою інвестицій у ВВП. Для них цей показник коливається від 6,22% для США до 11,48% для Японії. Для менш розвинених країн один відсоток економічного зростання потребує від 3,57% (як для КНР), 4,19% (як

для Індії або Корейської Республіки) до 5 відсотків інвестицій у ВВП. Більш «дорогим» стає економічне зростання у групі країн середнього рівня розвитку. У Бразилії кожний відсоток росту потребує 7,12 % інвестицій, у Мексиці – навіть 15,86 % [3, с. 65, 67]. Безумовно, наведені розрахунки мають досить умовний характер, тому що темпи економічного зростання залежать не лише від частки інвестицій, та капіталомісткості виробництва, але й від технічного прогресу та його типу, від організації виробництва, алокації ресурсів тощо. Дані статистики свідчать про зростання фондомісткості виробництва в Україні. Але це пов'язане з падінням виробництва, а не з ростом його технічного рівня. При цьому дослідники звертають увагу на те, що така динаміка фондомісткості обумовлена ще і специфікою переоцінок основних фондів. Ступінь зносу основних фондів досягає 70-80 % [4, с. 43]. Це означає, що значна частина ВВП має спрямовуватись на відшкодування вибуття, а не на приріст основних фондів. У нашій країні у 1990-2001 рр. частка інвестицій в основний капітал зменшилась (у фактичних цінах) з 18,6 % до 13,2 %, а у незмінних цінах – з 18,6 % до 11,68% [5, с. 48; 6, с.30]. Ця тенденція віддзеркалюється динамікою виробництва продукції машинобудування, яка головним чином і є матеріальним об'єктом інвестування. За 1990-2000 рр. частка продукції машинобудування та металообробки у загальному обсязі промислової продукції знизилась з 30,5 % до 13,4 %. У 2000 р. Україна виробляла продукції машинобудування лише 35%, а разом із металообробкою – 41 % від рівня 2000 року [7, с.104,102]. Таким чином, при скороченні частки інвестицій в основний капітал у ВВП на 37,2%, частка машинобудування та металообробки скоротилась на 56,1 %. Тому динаміку їх співвідношення можливо пов'язати з дією ефекту акселерації. У випадку економічного зростання слід очікувати, що темпи зростання машинобудування стануть вищими за темпи зростання інвестицій. Якщо машинобудування не зможе нарощувати пропозицію конкурентоспроможної продукції, це стане фактором, що обмежуватиме не лише економічне зростання, а навіть процес заміни вибуття зношених основних фондів.

Означену проблему загострює значне старіння об'єктів виробничої інфраструктури в промисловості, на транспорті, у сфері комунікацій. Критично

старіють бетонні і металеві конструкції у всіх галузях і сферах народного господарства, залізничні мости, мережі трубопроводів. Фізично старіє житловий фонд, суспільні будівлі – школи, лікарні, будинки культури, бібліотеки тощо. Для підтримки хоча б на існуючому рівні цих об'єктів необхідні колосальні кошти. Приватні інвестори такі галузі і сфери діяльності не фінансують, або майже не фінансують. Тут суттєва роль належить державі. Проте статистика свідчить, що у 2001 р. із загального обсягу інвестицій 66,3% зроблено за рахунок власних коштів підприємств, і лише 10,6 % – за рахунок державного та місцевих бюджетів [8, с. 31]. Галузі інфраструктури також можуть стати фактором, що обмежуватиме як економічне зростання, так і відтворення зношеного основного капіталу.

Ця проблема має економічне вирішення. Держава, приватизувавши своє майно, залишила за собою контрольні чи просто значні пакети акцій багатьох підприємств. Формально-юридично це означає, що цим закладено підстави для надходжень до держбюджету певних ресурсів, а саме дивідендів від функціонування державної власності. Але ж до тепер ще не регламентовано механізм управління держмайном та контролю за ним у вигляді цінних паперів. Засоби виробництві формально-юридично вже не належать державі, їй належать лише пакети акцій, тобто претензія на доходи від функціонування відповідної частки засобів виробництва. Така нерегульованість – явище тимчасове, притаманне перехідному стану нашої економіки. Саме це і створює мотиви, стимули і можливість використання доходів від всього майна у власних інтересах менеджерів (керівників), а також для відпливу капіталу.

Економічне зростання завжди має мікроекономічні основи, якими є мотиви та стимули інвестиційного процесу. Стосовно перехідної економіки дослідники найчастіше висувають проблему покращання інвестиційного клімату як передумову поживлення інвестиційного процесу. Це явно обмежений підхід. По-перше, у сучасних умовах у сфері малого підприємництва інвестиційна активність пов'язана головним чином з підвищенням якості продукції та зниженням витрат виробництва, інвестиції тут дуже рідко спрямовують на зростання продуктивності праці. Малий бізнес в його класичному вигляді скрізь, у тому числі і в нашій країні, у силу

специфіки інвестиційних витрат, незначною мірою впливає на підвищення темпів економічного зростання. По-друге, – велике підприємництво в умовах перехідної економіки нашої країни суттєво відрізняється від акціонерних компаній розвинених країн. Специфіка полягає в тому, що створено ці компанії у період роздержавлення держмайна та його приватизації. Контроль акціонерів над управлінням ще не склався. Керівники, як показують спеціальні дослідження, досить часто негативно ставляться до проєктів інвестицій як з боку вітчизняних інвесторів, так і з боку іноземних, тому що це пов'язано із втратою контролю над виробництвом і доходами [9, с.44].

Особливою частиною загальноекономічної проблеми мотивів та стимулів інвестиційного процесу є проблема мотивації та стимулювання інноваційного типу зростання. До мотивів нововведень дослідники відносять прибуток, цікавість і навіть лінощі [10, с.662] . Підприємець-новатор, інноваційний тип розвитку виробництва заохочуються прибутком. Сам же прибуток є мотивом і стимулом не лише інноваційної підприємницької діяльності, але й підприємницької діяльності взагалі. Як мотив і стимул він рівною мірою відноситься як до інноваційного, так і до традиційного типу відтворення. А це означає, що, якщо є можливість отримати прибуток задовільного рівня без нововведень, без постійного розвитку і удосконалення виробництва, немає ніякого економічного сенсу йти на ризик. Виробники віддадуть перевагу іншим, більш легким засобам отримання прибутку.

Більш ніж десятирічний період, реформування показав, що сам по собі ринковий механізм, як механізм пристосування пропозиції до попиту, включає прибуток як мотив і стимул діяльності, але ж зовсім не включає інновації як засіб досягнення яких-то цілей. У сучасній економічній теорії і свідомості інновації – це найважливіший засіб підвищення продуктивності праці, здешевлення продукції, поліпшення її якості. В уяві ж підприємця інновації – це ризик втрати капіталу, великі витрати, які, цілком ймовірно, не вдасться відшкодувати в повному обсязі, зупинка виробництва на реконструкцію, технічне переозброєння, втрата частини прибутку у зв'язку з цим. Для того, щоб ринковий механізм здобув інноваційного характеру, потрібні додаткові умови. Економісти одностайно відносять до них

конкуренцію. Саме конкуренція примушує впроваджувати інновації під загрозою втрати своєї частки ринку і навіть банкрутства.

Вітчизняні виробники пропонують продукцію не лише на внутрішній ринок, але й на зовнішній. Там конкурентоспроможною виявилась лише продукція сировинного комплексу. Цей комплекс став розширювати обсяги свого виробництва, орієнтуючись не на внутрішній, а на світовий ринок. Галузева структура економіки зазнала суттєвих змін. З 1990 р. по 2000 р частка машинобудування зменшилась з 30,5 до 13,4 %, водночас зросла частка електроенергетики з 3,2 до 12,0%, паливної промисловості – з 5,7 до 10,1 %, чорної металургії – з 11 до 27,4 %, кольорової металургії – з 1,1 до 2,4 % [7, с.102]. Такі структурні зміни суттєво впливають на характер інновацій. У галузях, що виробляють технічно складну продукцію інвестиційного і споживчого призначення, впровадження технічних удосконалень веде не тільки до зміни техніки і технології виробництва, але й до змін якісних параметрів продукції. Технічні удосконалень у цих галузях ведуть до морального зношення як основного капіталу, так і продукції конкурентів, які не провели своєчасно модернізацію виробництва. Зниження споживчого та інвестиційного попиту на їх продукцію примушує все ж таки впровадити інновацію. У сфері ж видобування та первісної обробки сировини удосконалень техніки і технології може знизити витрати виробництва у виробників, але це не призведе до морального старіння продукції, що виробляється, тому що оновлення асортименту на базі науково-технічного прогресу тут неможливе. Отже, виробництво стає все більш і більш капіталоемним, але відповідного прибутку не приносить. Стихійний ринковий механізм, навіть якщо він носить інноваційний характер, зовсім не обов'язково приводить до позитивних тенденцій в динаміці ефективності виробництва. Галузева структура суспільного виробництва змінюється під впливом глобальної конкуренції таким чином, що на виробництво однієї гривні валового внутрішнього продукту потрібно все більше і більше основних фондів.

Інновації самі по собі зовсім не є метою. У сучасних умовах логіка розвитку виробництва визначається не національним, а світовим господарством, тобто,

виробники керуються попитом не лише внутрішнього, але й зовнішнього ринку, пропонуючи ті види товарів, які вдається продати. Таким чином, пропозиція визначається потребами світового ринку і можливостями країни, але зовсім не інтересами підвищення ефективності виробництва, зниження витрат і поліпшення якості продукції. Сам світовий ринок і визначає спеціалізацію країни у виробництві тих чи інших товарів. Як зазначають західні дослідники, ціни сировинних ресурсів знижуються останні 20 років і в середині 90-х рр. досягли свого мінімального рівня за останні 150 років, наблизившись до витрат виробництва. У країнах, що виробляють технічно складну продукцію сучасного рівня НТП створено самовідтворюваний механізм інновацій, механізм їх постійної генерації. Тиражування їх і торгівля ними приносять максимальний ефект лише доки ці товари є новітніми. По мірі розширення масштабів виробництва вони дешевшають, прибуток від їх виробництва знижується і виробники знову прагнуть впровадити чергові новинки НТП. Інакше йдуть справи в країнах, які купують технічно складну продукцію і продають сировину. Тут новітні досягнення НТП зовсім не обов'язково стають генераторами інновацій.

В інноваційному типі розвитку існують певні закономірності. Перш за все, інноваційні процеси, які ведуть до серйозних технологічних досягнень, виникають і розвиваються одночасно в ряді взаємозв'язаних галузей і видів виробництва на базі взаємодії і взаємозв'язку між ними. Подальше їх розповсюдження обумовлено ступенем розвитку конкуренції. Проте вузькість внутрішнього ринку менш розвинених країн, таких як, наприклад, Україна, не дозволяє виробникам застосувати ефект масштабу. У силу цього витрати на інновації неможливо окупити. Це веде до програшу в конкуренції з закордонними виробниками, які в максимальній мірі застосовують ефект масштабу, що дозволяє їм пропонувати інноваційні рішення за більш низьку ціну. Все це означає відсутність внутрішнього, ендогенного джерела позитивної динаміки галузевої структури виробництва в нашій країні.

Таким чином, системні зміни в нашій країні відбулися в умовах міжнародної конкуренції, в якій беруть участь країни з різним рівнем економічного розвитку.

Урахування цієї обставини є необхідною передумовою формування адекватної теорії інноваційних процесів і, відповідно, ефективного управління. Конкурентний ринковий механізм має інноваційний характер, але зміст інновацій, на що вони спрямовані, залежать від спеціалізації країни у світовому господарстві. В умовах, коли функціонування ринкового механізму приводить до негативних структурних зрушень, змінити пропорції в прогресивному напрямку може лише держава. Сьогодні високорозвинені країни спеціалізуються у виробництві наукоємної технології за різними напрямками розвитку. У результаті цього зовнішньоторговельними партнерами високорозвинених країн є високорозвинені же країни. Для них обмін високотехнологічних товарів на також високотехнологічні товари є досить вигідним. Придбання високотехнологічних товарів в обмін на сировину і продукцію її первісної переробки стає все більш і більш не вигідним, консервує техніко-економічне відставання. Створення же власного комплексу високотехнологічних видів виробництва потребує, по-перше, ресурсної підтримки держави, по-друге, підтримки держави в просуванні продукту на світовий ринок. Апеляція до сили держави примушує поставити питання про забезпечення виявлення, реалізації та захисту загальнонаціональних інтересів. Для цього потрібні суттєві інституційні зміни.

Таким чином, можна зробити висновок, що зовсім не кожний інноваційний ринковий механізм містить вектори довгострокових позитивних змін. Створення такого механізму в умовах включення країни у світовий ринок і, відповідно, світову конкуренцію з країнами різного рівня розвитку потребує досить тривалого часу.

Література

1. Осипов В.И. Украина XXI: как вырваться из трясины затяжного социально-экономического кризиса. – Одесса, 2001.
2. Особенности процесса накопления в развитых капиталистических странах. – М., Наука, 1978.
3. Калюжний В. Нова модель економічного росту та її аналітичні можливості // Економіст, 2000, №10.

4. Чумаченко М.Г Проблеми інвестиційного забезпечення програм економічного розвитку України / Проблеми інвестиційного менеджмента в Украине// Сб. науч. тр. - Приложение № 2(7) к журналу "Персонал". – Киев, 2000.
5. Послання президента України до Верховної Ради України// Економіст, 2002, № 6.
6. Послання президента України до Верховної Ради України// Економіст, 2002, № 7,
7. Статистичний щорічник України за 2000 рік. – Київ, 2001.
8. Статистичні таблиці з Послання Президента України до Верховної Ради України //Економіст, 2001, № 7.
9. Идрисов А. Активизация инвестиционных процессов в странах с переходной экономикой //WELLCOME, 2000, №7.
10. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. – М.: «Дело ЛТД», 1993.